
Балтистика в світлі українсько-латвійських лінгвокультурних відносин**Наталія Віталіївна Ажогіна**кафедра іноземних мов хіміко-фізичних факультетів, Навчально-науковий інститут філології
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ORCID 0000-0001-6249-6118

Для цитування цієї статті:Ажогіна Наталія Віталіївна. Балтистика в світлі українсько-латвійських лінгвокультурних відносин. *International Science Journal of Education & Linguistics*. Vol. 3, No. 5, 2024, pp. 50-60. doi: 10.46299/j.isjel.20240305.07.**Надійшла до редакції:** 13 вересня 2024 р.; **Схвалено:** 30 вересня 2024 р.;**Опубліковано:** 01 жовтня 2024 р.

Анотація: Метою статті є висвітлення українсько-латвійських відносин, розглянутих в історико-культурному часо-просторі. Методологія статті базується на загально теоретичних і загально наукових принципах. Ними є: 1. принцип об'єктивності; 2. принцип всебічності, комплексності та системності; 3. принцип історико-логічний тощо. Також у ході дослідження були застосовані методи, які упроваджуються у галузі філології, лінгвістики (описовий, порівняльно-історичний, історичний, зіставний, структурний, стилістичний), соціолінгвістики (метод спостереження), лінгвокультурології (процедура співвіднесення груп або масивів мовних знаків зі знаками (категоріями, таксонами) культури, дискурсивний аналіз, зіставний метод). У ході розробки матеріалу статті були зроблені наступні висновки (тезово): 1. історія українсько-латвійських лінгвокультурних відносин розпочалася ще на світанку формування родо-племінних відносин, а далі була продовжена у часи Київської Русі, у період українських національних змагань (1917-1918 рр.). 2. Українсько-латвійські відносини набули нового звучання у час української незалежності. 3. Українсько-латвійські відносини набули актуальності у час повномасштабної війни: Латвійська Республіка допомагає Україні усіма доступними засобами з метою набуття Перемоги.

Ключові слова: балтистика, лінгвістика, лінгвокультурологія, Латвія, Україна.

1. Постановка проблеми

Балтійсько-слов'янські зв'язки обіймають поважне місце в історії народів Європи. Ця спільна історія розгорнулася ще в I тис. н. е. Її лінгвокультурний аспект коріниться ще у пруському (в Прибалтиці) і великодержавницькому російському (в Україні) спрямуванні етнознавчих студій. В останній чверті XIX століття етнознавчі лінгвокультурні студії набули національно спрямованого характеру. У 1990-их роках ці процеси почали відображатися у наукових розвідках, які були забавлені спільними трендами в сенсі національного лінгвокультурного відродження.

Через війни, революції, виклики і загрози з боку різних політичних систем і режимів, це дослідження актуалізоване сучасними подіями в Україні. У цьому сенсі мова і культура стали містком, що об'єднує братські за походженням народи. Протистояння неоімперству ще більше зміцнює спільні духовні національні основи. Сьогодні також є актуальним процес переосмислення внеску балтійських і української мов у розвиток сучасної Європи. Особливо актуальним це стало у час українського опору агресії та всебічної підтримки України з боку цивілізованих держав, у тому числі, Латвійської республіки.

2. Стан розробленості наукової проблеми

Оцінюється в ході аналізу основних тенденцій генези і розвитку українсько-балтійських відносин, розглянутих у лінгвокультурному спрямуванні та лінгвістичному комунікаційному аспекті. Останній розроблюється відносно недавно. При цьому, основою дослідження є праці вітчизняних і зарубіжних дослідників, створених в галузі мовознавства, геоніміки, ономастики. Обмеження в матеріалі охоплюють східно-прибалтійський-слов'янський ареал (в просторі і часі). За визначенням «Енциклопедії Сучасної України» (Ажогіна, 2022), балтистика є наукою про мови, літературу і фольклор балтійських народів. В археографії цієї науки мають інформативний характер відомості про розвиток культури балтійських народів, усної народної творчості та друкованої літератури. Її основоположником в Україні є О. Потебня. Визначальний період у розвитку балтистики в Україні пов'язаний з Я. Ендзелінім. Л. Булаховський був живим втіленням зв'язків поміж балтистикою та славістикою. Сучасний період у розвитку балтистики в Україні розпочався наприкінці 50-х – у середині 60-х рр. ХХ століття; чинником цього процесу стала діяльність Української ономастичної комісії та праці В. Топорова та О. Трубачова. Згодом ономастичні дослідження стали трендовими на теренах цієї науки (А. Непокупний, В. Петров, І. Железняк, Л. Гумецька та ін.). Набутки українських вчених у цьому напрямі зафіксовані в: «Енциклопедії історії України», «Енциклопедії Сучасної України», «Енциклопедії українознавства», енциклопедичних словниках з мови. З точки зору дослідження цих процесів балтійськими вченими мають значення праці: А. Абелі, А. Аугсткаліса, Ю. Бальчіконіса, Е. Блешень, Е. Герман, Ю. Геруліса, К. Дравіньш, А. Зенн, В. Зепса, З. Зінкявічюса, Б. Егерса, П. Йонікас, Й. Казлаускаса, В. Кипарського, Є. Куриловича, В. Мажуліса, Е. Ніемінеца, Я. Отрембського, Х. Педерсен, Ю. Плакіса, В. Руке-Дравіні, А. Саліс, П. Скаржюс, К. Станге, Т. Торбьєрнссона, Р. Траутмана, Е. Френкеля, М. Фасмера, У. Шмальштїг (Смолстїг), та ін.

У Латвії значними досягненнями є праці авторства: Р. Грабіса, І. Друївете, Д. Земзаре, К. Каруліса, Б. Лаумане, А. Лаура, Н. Нау, С. Раге, Е. Сойда, Е. Шміте. Балтистикою займалися іноземні дослідники: Адальберт Беценбергер, Казимир Буга, Ояр Бушс, А. Ж. Греймас, П'єтро Умберто Діні, В. Дибо, Зигмас Зінкявичюс, В. Ілліч-Світич, Август Лескин, Вітаутас Мажюліс, С.П. Микуцкий, Летас Палмайтіс, М. Петерсон, В. Петренко, В. Поржезинский, Антанас Саліс, Войцех Смочинський, Ернст Френкель, Август Шлейхер, Эккерт Райнер, Казимерас Яунюс та ін.

Видатні українські мовознавці О. Прицак, А. Непокупний, К. Тищенко, Ю. Садловський, В. Таранець та інші, розробили значний комплекс літератури, Анатолій Непокупний (1932-2006) був українським мовознавцем, перекладачем, іноземним членом АН Латвійської Республіки, головою Української ономастичної комісії; він вважається засновником школи балтистики в Україні; його перу належать переклади творів литовських і латиських письменників. А. Непокупний супроводжував лінгвістичну частину дипломатичних місій українського керівництва до країн Балтії («Ареальные аспекты балто-славянских языковых отношений», 1964; «Географические термины и топонимы Украинского Полесья и балтийские (иранские) названия рельефа», 1970; «Балтийская и балто-славянская географическая терминология Белоруссии и Украины», 1976; «Латыш, Латвия и Курземе в антропонимии украинского казачества XVI–XVII вв.», 1977; «Балтійські родичі слов'ян», 1979). Передчасно пішов з життя Юрій Садловський (1970-2018), український поет, літературознавець і перекладач; він був популяризатором української культури в Латвії й латвійської культури в Україні; укладачем першого українсько-латиського розмовника; працював на філологічному факультеті Латвійського університету; з 2010 р. викладав латиську мову на факультеті міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка (тут в 2010 році був створений Центр балтистики). Валентин Таранець (1938-2019) був професором кафедри германських та східних мов Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса); створив фундаментальні розробки в галузі мовознавства, балтистики («Слов'яни. Руси:

Походження назв Україна і Русь», 2004; «Діахронія мови: Збірка статей / За заг. ред. проф. Л. М. Голубенко», 2008). Сьогоднішні дослідження охоплюють масив інформації, пов'язаної з розвитком балтійських і українського народів в умовах глобального суспільства. Особливо актуальними є матеріали, присвячені всебічній допомозі цивілізованих демократичних держав Україні у час важких випробувань.

3. Виклад основного матеріалу

Балтійські мови презентують групу індоєвропейських мов, що поширені переважно на східному і південносхідному узбережжі Балтійського моря, в країнах Балтії (Східна Європа) (Marija Gimbutas, 1963; Ringe, D., Warnow, T., Taylor, A., 2002. Dini, P. U., 2000, с. 61). Вони класифікуються як балто-слов'янські мови. Видами цих груп є: західна (пруська, ятвязка) та східна (латиська, литовська) мови. Балтійські мови були поширені на великій території до Півдня та Південного Сходу Європи: від Прибалтики - у Верхнє Подніпров'я і аж до правих притоків Волги, верхнього та середнього Пооччя, річки Сейм на Південний Схід і річки Прип'ять на півдні (Gimbutas M., 1963; Wojtár E., 1999; Рудич, 2020).

Подібні риси балтійських і слов'янських мов дозволяють припустити існування в давнину *балто-слов'янської мовної єдності*. Термін «балто-слов'янський мовний союз» застосовується для позначення особливого типу мовної спільності, що вона виділяється відповідно до структурно-типологічних ознак, які склалися в результаті взаємовпливу в межах географічного простору (з часів Індоевропи – з IV тис. до н.е. – і до початку розквіту Середньовіччя в Європі). У наш час залишається компактне ядро внутрішньої зони балтійської групи у складі двох мов: литовської та латиської; обидві є державними; у Литві нараховується 3 млн. мовців, у Латвії – близько 1.5 млн.

Найглибший шар балтизмів на території України простежується в гідронімії, - південна межа назв цього типу сягає верхів'їв правих приток пониззя Прип'яті та гирла Десни. Основною територією поширення балтизмів є Полісся.

Крім латиської етнонімії (Лотвинь чи Латышь/Лотышь; Курланский в антропонімії українського козацтва ХУІ-ХУІІ), решта балтійських запозичень має найближчі відповідники в литовській мові (Історія української мови, ..).

Латиська мова (самоназва— *latviešu valoda*) є однією з двох східнобалтійських мов, що збереглися донині. Латиші є етнонімом *latvieši*, - балтійського етносу (Сергій Грабовський, 12 березня 2004). Визначально *летти* були одним з східно-балтійських племен. В XII-XIII століттях на балтійських територіях правляючою елітою стали німці, які запровадили пруську культуру та латину; ситуація змінилася у зв'язку з Реформацією, коли духовенство стало застосовувати латиську мову. До середини XIX століття назва країни – Латвія - вживалися рідко. На думку Валентина Таранця, застосування в прамові (Індоевропейській.—Авт.) «...семантичної парадигми з коренем іє. **gher-* у назві арійських племен, до яких належать ... балтійські племена, можна припустити, що корінь *lê-* являє собою редукований варіант іє. **gher-/*ghel-*... (В мові. – Авт.)...балтійського народу – *латишів*... (Такі символи. – Авт.) позначаються *latvieši*, і звідси бере свою назву країна 'Латвія' *Lātvija*... У ... слові також виділяються дві самостійні морфемні частини – корінь і суфікс двоїни *Lā- tvija*» (Таранець, 2004, с.29-30]. Самостійний розвиток **la-* відбувався уже на ґрунті зазначених балтійських мов одноразово з граматичним формантом **-twa*, типовим для цих мов (Таранець, 2004, с.29-30). З морфем **kel(a)-*... витворилися наймення литовців та латишів. Очевидною є спорідненість назв двох балтійських народів, а також походження їх етнонімів від одного кореня...» (Таранець, 2004, с.29-30). У I-му тисячолітті н. е. слов'янсько-прибалійські мови стали переважаними на згаданих територіях. Пруський вплив, а згодом, і російський імперський, проявилися в тому, що автохтонні території Латвії з XIII століття вимовлялися як Курляндія, Земгалія, Ліфляндія; мовою корінного населення звучать: Відземе, Курземе, Латгале, Земгале. У IX-XIII століттях виникли давні латиські державні утворення: Земгале, Курса, Талава, Єрсіка і Кокнесе. Саме тут сформувався давній східний кластер балтійсько-

слов'янських мов. Тоді ж норманські, варязькі та інші північні шляхи проникнення в слов'янський світ Прибалтики мали значний вплив на життя цих народів. Одночасно, у час становлення слов'янської державності на українських теренах, мала місце етнокультурна та етнолінгвістична взаємодія з прибульцями з західної Півночі.

Також історики відзначають: провідне місце в межиріччі Західної Двини, Волги та Дніпра, обіймали *кривичі*, які стали ядром союзу східнослов'янських племен. У межах Вітебської та Смоленської областей склалася спільнота, що дала лінгвістичні витоки балто-слов'янського комплексу мов. Самоназва етносу «кривичі» пояснюється по-різному. За однією з версій, вона походить від імені прабатька слов'ян-кривичей - Крива; за іншою – від імені первосвященника балтів *Криве-Кривейте*; за третьою - від слова «кровні» (близькі по крові). У ці часи відбуваються асиміляційні контакти балтів і слов'ян. Південні кривичі заснували Смоленські землі; вони були включені до складу Давньоруської держави – Київського князівства - за князя Олега. З тих пір латиське населення називає російськомовних людей «*krievi*», (латг. *krīv*), а росію - *Кревія*» (латис. *Krievija*).

Історична правда про життя латишів в умовах пангерманізму, потім шведської навали (з ХУІ століття) виражається у наступному: латиші мали статус найнижчої соціальної верстви на власній землі, втішаючись приказкою “*Melns darbs - balta maize*” – “*Чорна праця – білий хліб*”. Майже вся соціальна верхівка на цих землях була німецькою (звідси й поняття «остзейські німці», що особливо проявилось за часів Біронщини, а згодом, у часи російської імперії); у той час, як соціальні низи – латиськими. Слова “*latvies*” – “*латиши*” стало синонімом слова “*мужик*”, “*селянин*”, “*кріпак*”, а “*німець*” – синонімом слова “*пан*” (Сергій Грабовський, 12 березня 2004).

Зближення українського і прибалтійських народів тривало як у добу Середньовіччя, так і в Новітню добу. Останнє підкріплювалося як розгромами німецьких та шведських рицарських орденів, так і спільною важкою долею народів в імперські часи: від німецького, шведського поневолення, від доби Петра I і до початку 1990-их рр. ХХ-го століття.

Дані *геонімії* свідчать про застосування балтизмів у словниках слов'янських мов. Вплив балтизмів чітко зафіксований в гідронімічному закінченні угро-фінського “-va” – «вода», «темна, болотяна, глибока вода»; можливо вибірково навести перелік назв північно-західних, західних і східних річок Європи (серед них: Даугава, Сава, Сучава, Морава, Неретва, Нарва, Нева, Влтава, тощо). Відповідно до Валентина Тараненка, у назвах річок Правобережної України (а також населених пунктів), часто зустрічається кінцеве звукосполучення типу *-hwa*, *-kwa*, *-kawa*, *-wa*; воно відноситься, у свою чергу, до германізмів, виходячи із наявності в них форманту типу гот. *a□a* [-hwa] зі значенням ‘річка, вода’. В Україні мають балтійське походження (скоріше литовське) назви річок: Вилія, Кудрявець, Роставиця, Івотка, Солотва.

Для латишів «*Даугава*» (латис. «*Daugava*») означає «довга ріка»; «*ava*” – «вода». «*Даугава*» походить з невстановленої форми, вірогідно, з давньо-балтійської конструкції «*велика ріка*» з «*daīg*» (пор. з литов. «*daug*»- «багато»; латиськ. «*daudz*»- «багато»). Історичний парадокс полягає в тому, що Західна Двіна – це слов'янська річка. У «варязько-грецькі часи» між Даугавою і Дніпром існувало *переволоччя*, по якому наші пращури перетягували волоком на *барках-лодіях* вантажі – мед, хутро, бурштин, ремісничі вироби, лантухи із зерном, тощо. Так наші східно-балтійсько-слов'янські трударі і войовники створювали містки дружби і братерства. Недарма такі явища зафіксовані латиською, як: «*draudzība*» (дружба. – укр.) та «*brālība*» - (братерство). Латиськ. «*Дніпро*» перекладається «*Dņepra*», а лит. - «*Dniepro*».

У свою чергу, Балтійське море має багатозначне лінгвістичне тлумачення. В латиській «*balts*» є «білим». Для римлян і варягів Балтійське море уважалося поясом – зовнішнім по відношенню до приморського узбережжя - «*Baltijas josta*» Для прусів цей регіон мав означення як «*Остзее*» - «Східне море». Балтійсько-Чорноморський пояс простягнувся в часи ВКЛ, і далі, у Речі Посполитої у добу Середньовіччя, й Нову добу тощо.

Багатоманітність вживання балтизмів в українській мові є прикладом єдиної балтійсько-слов'янської культури. На наш погляд, треба застосувати дані з порівняльної лінгвістики (у балтійсько-слов'янському ракурсі) у наступних напрямках: економічний, культурний і соціальний. Дані з балтистики (розглянутої на рівні лінгвокультури) свідчать про їхні історичні витоки. Лінгвістичні концепти, які мають історико-культурне походження, абсолютно відповідають, у мовознавчому плані, методологічній оцінці стихій природи (вогонь, земля, вода). Це знайшло місце в етнологічних описах генези термінів з геоніміки, розповсюджених у слов'янсько-балтійському просторі.

Соціально-економічний ракурс розгляду генези цих концептів дозволяє навести деякі приклади. Це – рід занять й приклади соціальної організації (від сім'ї до народності) населення: обробка землі, риболовля, скотарство, промисли, ремесло, будівництво тощо. З точки зору порівняльної граматики наведемо приклади з прибалтійсько-української термінології: латиською – «*mes*»- *ліс (межа)*, «*mežs*»; «*strādāt*»-*працювати (страждати. – на жаль, від праці. – Авт.)*; «*arkls*»-*орало*; «*rija*»-*клубня, рига*; тут наводяться наступні приклади (авт.): ...генеза поняття «*соха*»; споріднені форми мають місце в інших індоєвроп. мовах: лит.*įdcmrj. šakà* 'гілка, сук, розвилаина', лт.*lfnbcmrj. saka* 'розгалуження дерева'. Близькими за формою є утворення *рамай* 'пługатар, орач': в старослов'янській – *рамай*; у пізньослов'янській - **ortajь*; споріднені форми в литовській *artojas*, у давньопрусській - *Artoys*».

Цікавим для порівняння в сегменті балто-слов'янських мов є загальноживаний вислів (табл 1).

Таблиця 1. Порівняння в сегменті балто-слов'янських мов

Латвійська	<i>Dievs deva zobus, Dievs dos maizes</i>
Латгальська	<i>Dīvs deve zūbus, Dīvs dūs maizis.</i>
Жемайтська:	<i>Dievs davē zūbus, Dievs dous ē dounas.</i>
Литовська :	<i>Dievas davė dantis, Dievas duos duonos.</i>
Російська :	<i>Бог дав зуби, Бог дасть хліб.</i>
Українська :	<i>Бог дав Зуби, Бог дасть хліб.</i>
Білоруська :	<i>Бог даў зуби, Бог дасі й хліб.</i>

Стосовно походження слова «хліб» - (латиською - «*maizes*») в латиській мові існує науково обгрунтована точка зору; *maic* (з латин. *Zēa máys*) є найдавнішою хлібною рослиною в світі. «*Tīrumi karaliene*» з латиською є нічим іншим як означенням «*Цариці полів*», що в добу Микити Хрущова було самим трендовим. В радянських реаліях її образ став своєрідним мемом. «*Ризький хліб*» «*Rīgas maize*» (з жита) обіймає почесне місце в лінійці хлібо-булочних виробів України. Та не хлібом єдиним жива людина.

«Другий» хліб – картопля «*kartupeļi*» (латиською), впроваджувався на землях Прибалтики, північно-західної беларусі, Полісся, західної росії за імперських часів у ХУІІІ столітті. Культура «*ревень*»-«*rabarberi*» (латиською) уважалася стратегічним продуктом на землях Європи; у Франції ревень був в 5 разів дорожчий за шафран; в Англії – в 3 рази дорожчий за опій (!); його особливий статус зафіксований з часів петра I. Вода, земля і переробна промисловість Прибалтики, руками трударів – селян, рибаків, робітників, - народжували продукти, які поширювалися на теренах всього СРСР в 60-90-і роки ХХ століття: це були: оселедець («*siļķe*», «*šprotas*» латиською), солодоці від «*Laima*» (українською – «*щастя*»), «великоградусна» продукція «*Rīgas balzams*»; вони обіймали почесне місце не тільки на святкових столах пересічних громадян, але, в першу чергу, на закритих розподільниках для «комуністичної» еліти. Саме балтійський оселедець («*Baltijas vairākas*» латиською) у бляшанках став розмінною монетою в «оборудці» під назвою «*Океан*» - через транспортування чорної ікри з срср на Захід у 1980-і роки. Аналогом українського слова «земля» є «*zeme*» (латиською).

Усі закінчення іменників, що є *топонімами*, виражають етнолінгвістичний латиський елемент: Курземе, Відземе та ін. Вислів «*Мати моя, земле...*» має латиський аналог: «*mana māte, zeme*». Відповідно до Валантина Таранця, «*село*» (литовською є *viēšpats* ‘*володар, пан*’, латиською - *Viesis* ‘*захожий, чужинець*’). До зазначених споріднених слів необхідно віднести також лексеми: латиською *ciems* ‘*село*’, литовською *kāimas* ‘*село*’; також словоформи східно-литовською *salà* ‘*село*’, східно-латиською *sala* ‘*село*’» (Таранець, 2004, сс.122, 124).

Спорідненими вважаються латиське «*druva*»-‘*нива, рілля*’, литовське «*dirvā*». Святе «*материнське молоко*» вживається як «*mātes piens*». Солодка «*Корівка*» в латиській є «*klīžечком*» - «*gotiņa*»; також «*Божественною*» - «*корівка дає молоко...*». Мило і лагідно... Буколічні мотиви займають основне місце у творчості співців народного життя як вияв мрій про повернення до «золотих» часів – без насилля, жорсткості, жахів промислової цивілізації. Вони взагалі, на нашу думку, відображать сучасні процеси в системі «людина-природа-Батьківщина (мала і велика)». Рідний бурштиновий край простягує свої інтернаціональні обійми до прибалтійських народів, для яких янтар є уособленням Батьківщини з її неповторними прибрежними дюнами... Поетичне «*dzintars*» є символом чистоти і здоров’я: тілесного і душевного; лунний камінь є уособленням прадавньої могутності балто-слов’янського духу.

За даними Валантина Таранця, індоєвропейські поселення становили собою “об’єднання домівок”, до якого входили також наймення: ав. *vīs* ‘*рід*’, ‘*об’єднання кількох сімейств*’, дінд. *vīs-rāti* ‘*хазяїн дому, племені*’ (де дінд. *vīs-* ‘*житло*’, ‘*плем’я*’, ‘*рід*’, ‘*рід людський*’), лит. *viēšpats* ‘*господар*’, ‘*хазяїн*’ (Таранець, 2004, с.92).

З точки зору соціальної організації, має значення застосування терміну «*рід*», який є спільнослов’янським; називаються слова (авт.), споріднені слов’янським, в інших мовах: латиське «*rads*», ‘*родич, рід*’, ав. $v\bar{r}\bar{d}aiti$ ‘*росте*’, дінд. *vārdhati* та ін. ‘*росте, множить, набирає силу*’ (Таранець, 2004, с. 95).

З точки зору генези соціального поняття «людина» в системі слов’янсько-балтійських стосунків займає особливе місце. Валентин Таранець наводить приклади застосування цього поняття: «... Спорідненими виступають також слова... лат. *vir* ‘*чоловік*’, дінд. *virā-Z* ‘*чоловік, герой*’, лит. *vūras*, латис. *vīrs*, дпрус. *wurs* ‘*чоловік*’; ... латис. *cilvēks* запозич. із слов’ян. ... Таким чином, псл. **čelověkь* являє собою семантичний розвиток: ‘*землероб*’ → ‘*чоловік*’ → ‘*людина*’. ‘*людина*’...» (Таранець, 2004, с. 112). Вселюдське «Я тебе люблю» в балтійських мовах набуває близького нам звучання і написання: «*Es tevi mīlu*» (латиською).

Зазначимо вагомий факт: у ХУІІІ – ХІХ століттях основне місце у духовному житті тодішньої Латвії посіла РПЦ (московія). У ті часи в Латвії засновуються православні єпархії, де зберігаються старослов’янські книги і записи. У цей історичний період російський царат всіляко підтримував німецьких поміщиків, одночасно здійснюючи політику русифікації латишів, вкорінюючи російську мову. У цих умовах, намагаючись втриматися у виснажливій боротьбі за збереження національної ідентичності, латиші прагнули актуалізувати в своїй культурі дохристиянські звичаї і традиції. Зокрема, особливого значення набуло язичницьке свято “*Ліго*”, (має дивний переклад українською – *ластівка*), що нагадує купальські свята. *Ліго* (латиськ. *Līgo*), або *Янів день* (латиськ. *Jāņi*) – це є латиське народне свято. День перед Ліго називають Зеленим днем, або днем Лігі (ім’я дівчини). Це свято пов’язане з культом сонця і плодючості; є аналогом наших Зелених свят. Недарма пам’ятний знак в Латвійському скверіку в Києві відтворює сонячний символ (з 07.10.2019 р.). Назва свята є приспівом святкової пісні; вскрик «*Ліго*» розуміється як форма латиськ. *līgot(ies)*; литовською: *ligoti*. Друга назва цього свята - «*Янів день*»; вона походить від Іоанна Хрестителя.

Хрест *Лайми* (латис. *Laimas krusts*), або свастика, є знаком грому, що символізує світло, вогонь і життя; ще позначається, як вогнений хрест (лат. *Ugunskrusts*). Латиське свято «*Dziesmu sviētki*» – «*Свято пісні*», відбувається в червні; воно знаменує вершину хорової творчості жителів Латвії; це є народний фестиваль, який проводиться з 1873 р. Янів день, Купальська Ніч, оживляли образи давніх слов’ян. Усі бажаючі заходилися шукати квітку

папороті-«*papardes zieds*». У свою чергу, це знайшло відображення в літературі етнографічного характеру як в Прибалтиці, так і в Україні. Зокрема, творчість Миколи Гоголя, Тараса Шевченка, гуманістів і просвітителів народознавчого спрямування XIX-початку XX століття особливо акцентує такі моменти балто-слов'янського єднання.

російський царат, після польського повстання 1863 року, всіляко сприяв переселенню до Латвії етнічних росіян; це співпало в часі з дією Валуєвського циркуляру. В цілому ця обставина тісніше поєднала зусилля братніх балтійських й українського народів в русі до національного самовизначення. Здобутки «Кирило-Мефодієвського товариства», діячів просвітителів-народників України у 60-80 роки XIX ст., рух народництва («хлопомани»), тощо, здійснили курс на єднання південних слов'ян і прибалтів.

У цей час млада латиський період розвитку літератури і мистецтва розвинув процес національної ідентифікації; застосування фольклору, напрацьованого, в основному, в усній формі у вигляді *дайн*, дало змогу відобразити етнографічні особливості латвійського народу. Лідером цього руху був Кріш'янс Вальдемарс, іншими активними діячами були: Ю. Алунанс, К. Баронс, Л. Аусекліс, Ю. Барс. Художник Юлій Феддерс плідно працював на теренах Сіверщини і Донбасу. У Ніжині є вулиця Юлія Феддерса; на фасаді будинку, у якому він жив з 1905 по 1909 роки, встановлена меморіальна дошка. Його прекрасні пейзажі зберігаються в Ризькій Академії мистецтв (Художньому музеї). У ряду створених ним образів є Святогорська (колишня Слов'яногірська, святиня (нині - Свято-Успенська Святогірська лавра УПЦ). Ці духовборчі місця витримали і більшовицьку, і німецьку, і, на жаль, сучасну навалу...

Філолог Яніс Ендзелін (1873-1964) працював у Харківському університеті у 1909-1920-их роках; у 1911 році він видав дисертацію «Славяно-балтийские этюды»; у 1922 році видав «Граматіку латиської мови»; 18 листопада 2009 року на будівлі ХНУ імені В. Н. Каразіна було відкрито на його честь меморіальну дошку. Творчість Яніса Райніса прийшла на буремні роки виборювання незалежності Латвією. Після відновлення незалежності в 1991 році Латвія зіткнулася з проблемою реінтеграції масивів латиської літератури. У цьому сенсі важливо відмітити: набутки латиського фольклору — народні пісні, казки, легенди тощо, стали духовною основою національного відродження латишів. Тут треба згадати Кріш'янса Баронса (1835—1923), який зібрав записи понад 2000 тися дайн. Творчість представників народного романтизму — Аусекліса (1850-1879 рр.), А. Пумпура (1841-1902 рр.) (автора епоса «*Лачплесісу*» (1888)) тощо, мала антифеодальний характер. Першим значним досягненням латиської прози був роман «Часи землемерів» (1879) авторства братів Матисів (1848-1926 рр.).

Особливо відмітимо творчість Миколи Реріха (1874-1947), здобутки якого в духовній сфері людства не знають меж; його писемні і мистецькі цінності є частиною духовної спадщини Латвії, України і США. Прославлення слов'янського духу, який протистоїть варварству, стало провідним лейтмотивом його творчості. Двохсотлітня історія династії Реріхів простягає свої крила над індоєвропейським простором. «*Рорик-Рюрик-Реріх*», - саме так були озвучені глибинні сурми духовності. Микола Реріх втілює у своїй творчості кращі набутки балтійсько-слов'янської культури. Свого часу його колегами в Петербургській Академії мистецтв були латвійські художники-реалісти, чії твори склали духовне багатство Латвії: В. Пурвітіс, Я. Розенталс, Я. Валтерс. Діяльність реріховського товариства «*Угунс*» - «*Вогонь*» в 1920-1930-і рр. в Латвії стала світочем духовності. Давньоіндоєвропейське слово «*вогонь*» (“*ignem*”) (литовською «*ugnis*», латиською - «*uguns*») стало символом вічного відродження. «*Запали мене вогнем*» має аналог в санскриті як: «*Дата мах*»я *ігнем...*») مون كي

(*بہاہ سان گ*)
 Переймаючись фактами руйнації духовних святинь Київської Русі, Микола Реріх писав листи до людства, до французької інтелігенції (в тому числі, до «друга» Сталіна – Романа Роллана), із звертанням зберегти святині: Софію Київську, Києво-Печерську Лавру, Почаївську Лавру. В своїх листах він звертався до уряду СРСР (спочатку «гуру» Леніна) із закликами до побудови духовно центричного суспільства. Репресії в СРСР, передчуття світової війни викликали в Миколи Реріха приплив слов'янського патріотизму. Подорож

Реріха Латвією як частиною шляху «з варяг в греки» була початком шляху на Схід, пошуком східних коренів слов'ян і прибалтів в Індоевропі. Саме Кобзаря і Гоголя М. Реріх цінував найбільше всього; їм він присвятив рядки свої писемності; «Кобзар» супроводжував його все життя. Творчість Миколи Гоголя, його вчителі: Архіп Куїнджі, Микола Костомарова, Михайло Мікешин, надихали мотиви прихильності і любові до України. Саме Михайло (1835-1896) став духовним «двигуном» «Товариства ім. Шевченка» у Санкт-Петербурзі у 90-і роки ХІХ століття.

У своїх нарисах, присвячених Україні, занотованих у далеких Гімалаях, Микола Реріх висловлює захоплення від корифеїв української сцени. Саме етнографічні, археграфічні знахідки в його творчості тощо, в український період, стали джерелом розкриття духовної таємниці всесвіту у час Центрально-Азійської експедиції (1923-28 рр.) і становлення концепції духовної Індоевропи. Ларець Тараса Шевченка із українською землею, заповітний Михайлом Мікешиним самим Тарасом Шевченком, став ковчегом слов'янства. За заповітом Михайла Мікешина (за легендою), Микола Реріх мав передати його до Канівської землі. Матеріальні знахідки на теренах України, з якими зіткнувся М. Реріх, стали матеріальною субстанцією відтворення ним сутності слов'янського світу; вони знайшли своє відображення у серії картин, присвячених слов'янству, а особливо – козацькій вольниці. На початку ХХ століття М. Реріх працював в Пархомівці (разом із В. Покровським) над розписами в церкві Покрова Богородиці; в Почаївській Лаврі (разом із О. Щусевим) - над мозаїкою «Спас Нерукотворний і князі святі»; він узяв активну участь в організації першої виставки картин Тараса Шевченка в Києві в 1911 р.; творчість Стравинського, Лесі Українки стає для нього основою духовного відродження України як стан ОНОВЛЕННЯ ЗЕМЛІ.

Продовжуючи цю тему, зазначимо: включення Латвії до складу срср (1940 рік) призвело до радянзації усіх сфер культурного життя. Ідеологічним підґрунтям цих процесів стало заснування в 1946 р. Академії наук ЛРСР. Разом із тим, відмітим: у числі іноземних її членів перебували: А. Непокупний і О. Прицак. У цей час латиські майстри культури, які працювали на Заході, ігнорувалися або визнавалися буржуазними націоналістами. Внаслідок насильницької русифікації всі рівні освіти розвивалися як зросійщені модернізовані латиські (тільки латиська та литовська мови зберегли діакритичні позначки на радянських купюрах: «*desmit radomju rubļi*» – «десять радянських рублів»). Національна культура Латвії трактувалася як відстала, вузька, у зрівнянні з соцреалістичною.

Проте, віддамо належне російськомовним і українськомовним перекладачам–письменникам, які наближали надбання прибалтійської культури до багатомільйонної аудиторії срср 60-90 роки ХХ століття. Книги латвійських письменників: Лаціса, Упітса, Гриви, Судрабалнса, Кемпе, Зіедониса, Григуліса, Скуїня, Ваціетиса та інших авторів, були перекладені мовами народів срср; тиражі творів Я. Райніса, В. Лаціса, А. Упітса були багатомільйонними.

Больовою точкою у процесі відтворення оригінальної культури народів Балтії та України стали заходи в сфері реституції. Україна була учасником вирішення проблем повернення та реституції культурних цінностей з Литвою, Латвією та Естонією на підставі двосторонніх договорів від 1921 року. Наладі країни Балтії стали нашими союзниками на шляху відновлення історичної пам'яті в культурному аспекті. У 1983-90 роках архівістом і директором ЦДА Латвійської РСР був Рефат Чубаров (1957-). В 2017 році в Єлгаві був похований український поет і перекладач Кость Оверченко, багаторічний директор бібліотеки в Єлгаві; за збірку «Латвія поетична» він був удостоєний премії Євгена Маланюка. Виявом українсько-латиської дружби в сучасний час є спорудження монументу Тараса Шевченка в Ризі, в парку Кронвалдса (6 листопада 2015 року).

Цікаво, що у лєнінграді (тепер санкт-петербург) на Кам'яно-Острівському проспекті в 1918-26 роках існував пам'ятник Кобзареві авторства латиського скульптора Яніса Тільберга. Письменники, культурні діячі України і країн Балтії продовжують славетні сторінки дружби.

Ще у 1899 році у Харкові діяла спілка латиських письменників; тут друкувалися видання латиських авторів.

На 2011 рік чисельність латвійських українців дорівнювала 45 669 осіб; це була третя за чисельністю етнічна громада Латвії. Відомим українцем у Латвії був Іван Малиновський (викладач Балтійського семінару вчителів). На початку ХХ століття мали місце спроби українців об'єднатися. Спочатку це були зустрічі під час панахид по Тарасу Шевченку; нарешті, в січні 1911 року, у Ризі була створена «Українська Громада» — українське громадське зібрання; його метою було об'єднання українців на принципах взаємодопомоги і збереження національної ідентичності; зуміло об'єднати навколо себе українські сили Латвії і звернути увагу латиської та російської інтелігенції на українські проблеми. З червня 1917 р. видавалась газета «Український голос», головним редактором якої був Сергій Пилипенко (1891-1934). В січні 1933 року в Ризі було створено «Латисько-українське товариство»; його статут мав завдання створення зв'язків між латвійським та українським народами. Прямі зв'язки з Радянською Україною не були встановлені, проте проводилася спільна робота з організаціями Львова, Литовським українським суспільством. Товариство проводило літературно-музичні заходи; була поставлена опера «Запорожець за Дунаєм»; воно проіснувало до червня 1940 р.; у цей час усі осередки культурної творчості національних меншин були зруйновані НКВС. Натомість до зросійщеної Латвії прийшли нові поняття: «Правда»(газета)(“*Sinja*”), «комуніст» («*komunisti*»), «Радянська влада» («*Radomju vara*»), «колгосп» («*kolhozs*»)(*Авт.*).

У 1980-90-их роках, на хвилі національного відродження, в Латвії були організовані національні культурно-просвітницькі товариства: «Дніпро», Український молодіжний клуб, «Славутич»; була заснована Недільна українська школа; у вересні 1991 року - загальноосвітня Ризька українська школа. За час свого існування українські осередки провели безліч літературних вечорів, зустрічей з людьми мистецтва як Латвії, так і України, літературні свята, присвячені Тарасові Шевченку, Лесі Українці тощо. У 2003 р. в м. Даугавпілс, де на той час проживало близько 3 тисяч українців, було засновано Даугавпілське українське культурно-освітнє товариство «Мрія». На фестивалі «Нова хвиля», який проводився в Юрмалі з 2002 по 2014 рр., призові місця займали н. а. України: Тіна Кароль, Джамала.

У сьогоденні культурні процеси, розглянуті в історико-лінгвістичному контексті, тривають. Це стосується й геонімії на мапі України. В українських містах і селищах існують вулиці балтійського походження: «Балтійська», «Литовська», «Ризька»; прізвища діячів культури Латвії відтворюють сторінки нашої спільної історії: вул. Райніса (в Києві, Львові, Чернівцях), вул. Упітса (мм. Кривий Ріг, Дніпро). Стосовно процесів декомунізації і відновлення історичної справедливості для наших народів створена законодавча база (); перейменовані історичні назви на місцевих мапах, пов'язані з «Латиськими стрільцями», Лацісом; проте, це не торкається територій, непідконтрольних Українській центральній владі (Луганськ, Донецьк, Крим). Саме «Червоні латиські стрільці» зберегли Радянську владу в Громадянській війні 1918-20 рр. (бувши в боях з есерами в Москві, Денікіним і Врангелем

4. Висновки

1. Балто-слов'янська співдружність має свої витoki ще у часи ІндоЄвропи.
2. У часи раннього Середньовіччя між населенням балтії та Київської Русі склалися добрі, взаємовигідні відносини.
3. Як Балтія, так і Україна, опинилися у колі потужного впливу імперій, у першу чергу, російської – до 1917 року.
4. Балтія та Україна зазнали нещадного впливу радянської імперії.
5. У 1990-их роках між Латвією та Україною були встановлені відносини на рівні демократичних країн.
6. Культурні та мовні зв'язки між Балтією та Україною мали місце ще у перших десятиліттях ХХ століття. У ХХІ столітті вони набули нового звучання та змісту.

7. У час російсько-української війни Латвійська республіка обійняла одне з провідних місць з приводу допомоги Україні.

8. У сьогоденні культурні та мовні зв'язки між Україною та Латвією постійно продовжуються, оноваючи різні аспекти лінгвокультурних відносин.

Список літератури:

1. Ажогіна Н. Історико-культурний аспект відносин України і Балтії: мовно-літературні комунікації у світлі Балтистики. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2022. Вип. 64. С. 514–532.

2. Анатолій Павлович Непокупний: Бібліографія до 75-річчя / НАН України. Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. Упорядники: М. І. Вакулич і А. Л. Тараненко. К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. 88 с.

3. Енциклопедія історії України у 10-ти тт. Т. 1. (А-В). НАН України, Інститут історії НАН України. Ред. кол. Смолій В.А. (гол.) та ін. К.: Вид-во «Наукова думка». 2003-2018. 688 с. / Балтистика. С. 460-464.

4. Енциклопедія сучасної України. Т. 16. Куз-Лев. Головний редакційний колектив ХУІ т., К., 2016. НАН України, Наукове товариство імені Т.Г. Шевченка, Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. ТОВ «Видавничий дім» «САМ». 711 с. (Латвія, сс. 566-576; Латиші, с. 581).

5. «Енциклопедія українознавства: (словникова частина: [в 11 тт.]; НТШ імені Т.Г. Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж, Нью-Йорк: Молоде життя; Львів, Київ: Глобус, 1955-2003. (Реріх М. К.).

6. Закон України «Про географічні назви» // Відомості Верховної Ради України. 2005. № 27. Ст. 360.

7. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 26. Ст. 219.

8. Історія української мови: словник-довідник / ідея, упорядкування та окремі статті В. В. Денисюка. Умань : Візаві, 2013. 387 с.

9. Рудич Т. О. Балти на території України за доби Київської Русі. Антропологічний аспект. Археологія і давня історія України. 2020. Вип. 2. С. 416-423.

10. Сергій Грабовський. «Ми український народ: національно-етнічна мозаїка». Латиші в Україні. Київ-Прага, 12 березня 2004 року. Олекса Боярко.

11. Таранець В. Г. Арії. Слов'яни. Русі. Походження назв УКРАЇНА і РУСЬ. Національна академія державного управління при Президентові України, Одеський регіональний інститут державного управління. Одеса, 2004. 345 с.

12. Тищенко К. М. Метатеорія мовознавства: дисертація ... доктора філол. наук: 10.02.19: організація й технологія захисту інформації. Київ, 1992. 402 с.

13. Aktuelle Probleme der Baltistik / Hrsg. von R. Eckert. Essen: Blaue Eule, 1996. 169 p.

14. Baltistik: Aufgaben und Methoden / Hrsg. von A. Bammesberger. Heidelberg : Universitätsverlag C. Winter, 1998. 454 p.

15. Barkovska G., Šteimanis J. Izglītība, kultūra un reliģiskās draudzes. Daugavpils vēstures lappuses. 278 с.;

16. Bojtár E. Foreword to the Past. A Cultural History of the Baltic People. Budapest : Central European University Press, 1999. 350 p.

17. Dini, P. U. Baltų kalbos. Lyginamoji istorija. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. 2000.

18. Gimbutas M. The Balts. London : Thames and Hudson, 1963. 286 p.

19. Ringe, D., Warnow, T., Taylor, A. Indo-European and computational cladistics. Philosophical Transactions of the Royal Society. #100. 2002. Pp.59-129.

Baltic studies in the light of Ukrainian-Latvian linguistic and cultural relations

Nataliia Azhogina

Department of Foreign Languages for Chemistry and Physics Related Faculties, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Abstract: The purpose of the article is to highlight Ukrainian-Latvian relations, considered in the historical and cultural time-space. The methodology of the article is based on general theoretical and general scientific principles. They are: 1. the principle of objectivity; 2. the principle of comprehensiveness, comprehensiveness and systematicity; 3. historical-logical principle, etc. Also, during the research, the methods implemented in the field of philology, linguistics (descriptive, comparative-historical, historical, comparative, structural, stylistic), sociolinguistics (observation method), linguoculturalology (the procedure of correlating groups or arrays of language signs with signs (categories) were applied, taxa) cultures, discourse analysis, comparative method). During the development of the material of the article, the following conclusions were drawn (thesis): 1. the history of Ukrainian-Latvian linguistic and cultural relations began at the dawn of the formation of kinship-tribal relations, and was continued during the times of Kyivan Rus, during the period of Ukrainian national struggles (1917-1918 .). 2. Ukrainian-Latvian relations took on a new tone at the time of Ukrainian independence. 3. Ukrainian-Latvian relations became relevant during a full-scale war: the Republic of Latvia helps Ukraine with all available means in order to obtain Victory.

Keywords: Baltic studies, linguistics, linguistic and cultural studies, Latvia, Ukraine.
